

*Медвідь Н. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

МІЖЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ: ПРОБЛЕМА ВЛАДИ ГРОШЕЙ У ТВОРАХ М. КРОПИВНИЦЬКОГО («ГЛИТАЙ, АБО Ж ПАВУК»), І. КАРПЕНКА-КАРОГО («СТО ТИСЯЧ»), Ч. ДІККЕНСА («РІЗДВЯНА ПІСНЯ У ПРОЗІ»)

Анотація. У статті розглядається проблема влади грошей, виражена у творах М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса, здійснюється компаративний аналіз драм «Глитай, або ж Павук», «Сто тисяч», повісті «Різдвяна пісня у прозі».

Ключові слова: гроші, скупість, збагачення, егоїзм, родина, духовність, переродження.

Постановка проблеми. Творчість відомих письменників М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса у вітчизняному літературознавстві вивчалась досить активно. На увагу заслуговують праці Є. Кашуби, Н. Тарасової, О. Мінаєвої, які досліджували творчість Ч. Діккенса; А. Градовського, В. Вієвського, О. Голик, у полі зору яких була творчість І. Карпенка-Карого; А. Новикова, М. Совгар, І. Шумило, чії розвідки присвячувались М. Кропивницькому. Водночас варто зазначити, що одним із дієвих інноваційних шляхів аналізу художніх творів у сучасній літературознавчій науці визначений компаративний. Його метою є ще глибше розкриття ідейно-естетичної сутності кожного із порівнюваних творів, сприяння розумінню духовної єдності і національної своєрідності всіх літератур у культурно-історичному розвитку суспільства. Із цією метою під час вивчення творчості М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса бачиться корисним установа міжлітературних зв'язків, зокрема між драмою «Глитай, або ж Павук», комедією «Сто тисяч», повістю «Різдвяна пісня у прозі», що ще не було предметом окремого ґрунтовного дослідження. Об'єднує ці три твори різнонаціональних літератур спільна тема влади грошей і руйнації моральних цінностей людини під їхньою дією. Переконатись у тому допоможе аналіз сюжету, конфліктів, проблем, порушених у кожному з них.

Метою статті є встановлення міжлітературних зв'язків на основі компаративного аналізу драм М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук», І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі».

Виклад основного матеріалу. Головним героєм драми М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук» є сільський багатий Йосип Степанович Бичок, який заради наживи готовий на все – і на шахрайство, і на крадіжку, і на будь-який інший злочин. Цього героя драматург малює об'ємно і яскраво. Це типовий лиходій, хоча на словах видається святенником. Бичок переконаний, що за гроші можна купити все. Павук-кровосос добре відчуває свою силу і владу над іншими. У тенета Бичка-павука потрапляє молода жінка Олена, дружина селянина Андрія Кугута. Бичок хитро і сміливо веде інтригу проти Андрія, обдурує Олену. Збудивши в жінці ревності, Бичок поступово доводить її до падіння, присилує до співжиття.

У комедії «Сто тисяч» І. Карпенка-Карий теж малює багатія, якому постійно «копитулу не хватає». Мріючи ще більше збагатитися, він погоджується на аферу з покупкою ста тисяч.

Центральним образом повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» є образ егоїста і скнари Скруджа. Самотній, замкнений, черствий душею, байдужий до людей, жорстокий, злий, він усюди породжував своєю присутністю холодну атмосферу. Автор порівнює його з кліщем, слимаком, який, починаючи з юних літ, мріяв про збагачення. Гроші породили у ньому жадібність. Скрудж починає економити на всьому: на світлі, теплі, їжі. Він відмовляється від свят, не хоче мати сім'ю, байдуже ставиться до оточуючих.

Жадоба збагачення, скупість і душевна черствість – це ті якості характеру, які ріднять Скруджа з головними героями творів М. Кропивницького й І. Карпенка-Карого. Але прагнення збагатитися керує героями трьох творів не однаковою мірою. Якщо М. Кропивницький в особі Бичка і Ч. Діккенс в особі Скруджа показують типи людей дерунів, лихварів, під діями яких руйнується життя бідних людей, то І. Карпенка-Карий вклав у свій образ Калитки значно більше смислу. Щоб переконатись у цьому, варто звернути увагу на його монолог-роздум про землю: «Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загірбати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колоситься жито; і все то гроші, гроші, гроші...» [3, с. 73]. Фраза «Легко по своїй власній землі ходить» передає значно ширший зміст прагнень героя, ніж лише збагатитися. Він мріє про утвердження власної людської гідності, яке, на жаль, бачить через можливість дорости до великої буржуазії, крупних сільських аграріїв. Тобто бажає збільшити свою вагу в суспільстві, тому й скуповує землі і примножує «копитал». І. Карпенка-Карий показав людину у вирі нових процесів становлення сільської буржуазії як нового суспільного класу на зламі епох.

Герасим Калитка і Йосип Бичок викликають лише почуття антипатії. І не тільки через прагнення героїв збагатитись, а тому, що їхні наміри призводять до страждань оточуючих людей. Так, Калитка змушує свою дружину йти пішки до церкви. Він пояснює це необхідністю дати відпочинок худобі. Герой нещадно експлуатує наймитів, тримаючи їх напівголодними.

Бичок схожий на Калитку. Через нього страждають селяни, зокрема Олена та Андрій. А ще Бичок тримає усіх у полі зору і використовує у своїх інтересах. Він має стільки грошей, що може потрібних свідків хоч «цілий десяток купити», суддя у нього «свій чоловік», бо отримав «немалу суму» в позику, ста-

новий – його кум та й іншим у нього «є чим руку позолотити». Отже, Бичок є хижакком великого масштабу.

Оцінюючи ставлення Скруджа до людей, слід зазначити, що в повісті до його переродження не змальовано жодного героя, до якого б він прихильно ставився. Кохану, друзів він зрадив, став причиною знедолення родини Кретчитів, бо був переконаний у тому, що біднякам досить того, що про них турбуються у роботних будинках і притулках, а щедрі пожертви на Свят-вечір цим людям – це недозволена розкіш.

Егоїзм – це спільна риса характеру Бичка, Калитки і Скруджа, яскраво виражена у їхньому ставленні до оточуючих. Саме в ньому і М. Кропивницький, і І. Карпенко-Карий, і Ч. Діккенс бачать джерело зла – не лише для інших, а й для самих головних героїв. Згубний вплив егоїзму на них же самих досить переконливо можна довести на прикладі образу Скруджа. Поставивши головним у своєму житті гроші, Скрудж не міг стати щасливим. Байдужий і жорстокий до інших, він став самотньою людиною. Ось як про героя пише автор повісті, зосереджуючи увагу на рисах його зовнішності, характеру: «Потайливий, замкнутий, самотній – він ховався як устриця у свою мушлю. Душевний холод заморозив зсередини старечі риси його обличчя, загострив крючкуватий ніс, зморщив шкіру на щоках, скував ходу, примусив посиніти губи і почервоніти очі, зробив льодяним його скрипучий голос» [1, с. 8–9]. Холодна душа Скруджа розповсюджувала холод на всіх і все, що його оточувало: «Це була не людина, а кремій. Так, він був холодним і твердим, як кремій, і ще нікому жодного разу в житті не вдалось висікти з його кам'яного серця хоча б іскру співчуття...» [1, с. 8–9].

Герасима Калитку теж не можна назвати щасливою людиною. Обрані ним шляхи до збагачення через шахрайство, обдурювання людей, злочин призводять до втрати ним таких моральних цінностей, як сумління, справедливість, честь. Герой здатний переступити через християнські заповіді, незважаючи на людську біду, ошукує навіть близьких йому людей. Крім того, обдурювання перестає бути для нього явищем ганебним, він навіть хизується тим, що може обвести будь-кого. Але фінал п'єси засвідчив протилежне. Невідомий обдурює Калитку, втягнувши його у злочинну «комерцію». Калитка вирішує звести рахунки з життям, не маючи сили пережити ошукання, а ще більше – втрату грошей.

В оцінці інших героїв Бичок, Калитка і Скрудж теж постають негідниками. Так, в очах селян Бичок є здирником і багатієм, який наживається на бідності інших, даючи їм позики під відсотки. Ось що про нього кажуть у селі: «Забере скот і одяжину, та й ще почне улещати: «Не навіки, – каже, – я беру твоє добро собі – одягу сховаю, а скот у свою обору зажену, щоб ти не пропив та не розточив, а як роздобудеш грошей, принеси і тоді забирай своє добро!...». А де їх у врага роздобути? Покоми-зишся трохи, посперечаєшся та знов до нього ж з поклоном! Та так і не зоглянешся, як виросте така сума, що й діти, і внуки не відроблять» [4, с. 217].

Копач Бонавентура підмічає у Калитці заповзятливість і енергійність: «Люблю за підприємчивість! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте!.. Хазяйственный мужик – велике діло! Ворушіться, ворушіться!» [3, с. 79]. У цих словах відчутна авторська іронія. А ось які висновки робить Савка, розмірковуючи над вчинками Калитки, що призводить до збагачення нечесним шляхом: «Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя» [3, с. 76].

Ставлення людей до Скруджа було продиктоване його поведінкою, холодним поглядом, байдужістю до підлеглих і оточуючих. Ніхто не зупиняв Скруджа на вулиці і не запитував, як він живе, не цікавився, коли той заїде провідати його. Але все це зовсім не засмучувало Скруджа. Люди, з якими доводиться зустрічатися Скруджу, як правило, вивисуються над ним у моральному аспекті. Згадати хоча б бідну родину Боба Кретчита. Незважаючи на те, що їй доводиться жити у злиднях, на лікування крихітки Тіма немає коштів, жодний член цієї родини не зачерствів душею, не образився на життя, на Бога. Уся родина щиро тішиться Днем народження Божого Сина. Незважаючи на матеріальну скруту, між ними панує злагода і любов.

На противагу М. Кропивницькому і І. Карпенко-Карому, Ч. Діккенс у своїй повісті змальовує переважно позитивних героїв, які оточують Скруджа. І це тому, що тільки в повісті «Різдвяна пісня у прозі» демонструється процес духовного відродження головного героя, чого не можна сказати ні про Бичка, ні про Калитку. Якщо на початку твору ми бачимо Скруджа байдужим до людей, зосередженим на матеріальних цінностях і інтересах, ним керує жага до збагачення, влади, грошей, то у фіналі постає уже інший герой – людина з відкритим серцем, це добрий господар і дядько. Роблячи добро іншим (наказав купити вугілля і краще топити в конторі, підвищив платню Бобу, дав грошей на лікування Тіма, купив велику індичку для родини Кретчитів), він і сам стає щасливим. Духовне переродження Скруджа відбулося під впливом Духів Минулого, Теперішнього і Майбутнього Різдва. З усього цього можна зробити висновок, що по-справжньому щасливою людиною роблять такі моральні цінності, як добро, милосердя, щедрість, співчуття, людяність.

Автори трьох творів для яскравого змалювання образів головних героїв обирають подібні художні прийоми. Це, насамперед, прийоми контрасту. Лицемірство, підступність, зажерливість, багатство протистоять простоті, довірливості, щирій доброті, безкорисливості, милосердю. Так, сама постать Бичка побудована на контрастах. Його огидна єзуїтськи-лагідна мова, пересипана словами з Євангелія, різко контрастує із жорстокою практикою лихваря. «Голубочко», «голубе сизий», «чесная вдова», «милостивий государю мій», «Я християнин і пам'ятаю, що Господь милосердний усіх нас буде судити: праведним він уготує царство небесне, а неправедних осудить і покарає!» [4, с. 176]; «...у мене таке вже чудне серце, що як тільки уздрю убогого, то навіть готов і сорочку з себе зійняти та йому віддати» [4, с. 177]; «Усім людям я люб'язний» [4, с. 188] – ці й інші вирази маскують життєву практику персонажа. Але дуже скоро селяни розпізнають справжню сутність Бичка й те, що приховується за його улещливими, нещирими словами.

У розкритті характерів головних героїв досліджуваних творів важливу роль відіграють художні деталі, описи інтер'єру. Наприклад, конкретних описів побуту Герасима Калитки І. Карпенко-Карий не подає у комедії, але окремі деталі, на які він звертає увагу читача, допомагають краще розкрити характер головного героя, зрозуміти його наміри, охарактеризувати спосіб життя. Зокрема, у п'єсі перераховуються страви, які вживає родина і челядь Герасима. Це «галушечки», «картопелька», «кулешик», «чехонька». Така деталь до перерахованих страв, як «та й то не щодня», дозволяє зробити висновок про те, що Калитка на всьому економить, навіть на їжі. Подальші ж сцени про заборону сніданку для наймитів тільки підтверджують ці висновки. І тут ідеться уже не про економію, а про скупість і експлуатацію праці інших.

Що стосується Ч. Діккенса, то слід відзначити, що письменник у повісті майстерно використовує характерний прийом створення образу через інтер'єр, обстановку, у якій живе персонаж. Скрудж мешкає у великому просторому будинку, який нагадує готичну споруду, де панують холод і пільма. Кімната Скруджа є віддзеркаленням його душі, але в ній є речі, які вказують на можливе відродження героя. Це камінь зі згасаючим полум'ям, давно забутий дзвоник як символ різдвяного оновлення.

Висновки. Порівняльний аналіз сюжетів, образів, конфліктів, проблем трьох творів довів неможливість щастя для людини, яка керується у житті лише меркантильними інтересами. Матеріал пропонованої статті здатний знайти продовження у подальшому студіюванні творчості М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Ч. Діккенса на компаративній основі. Можливо, нові студії стануть продуктивними у вирішенні конфлікту між статками і мораллю у нашому сучасному суспільстві.

Література:

1. Діккенс Ч. Рождественская песня в прозе / Ч. Діккенс // Собр. соч. : в 30 т. – М. : Худож. лит-ра, 1959. – Т. 12. – С. 5–100.
2. Історія української літератури 70–90-х років XIX ст. : у 2 т. : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. О.Д. Гнідан. – К. : Логос, 1999. – С. 533–535, 597–599.
3. Карпенко-Карий І.К. Сто тисяч / І.К. Карпенко-Карий // Вибрані твори: Мартин Боруля. Сто тисяч. Хазяїн. Суєта / [вступ. ст. і приміт. Л.Ф. Стеценка]. – К. : Мистецтво, 1989. – С. 70–116.
4. Кропивницький М.Л. Глитай, або ж Павук / М.Л. Кропивницький // П'єси / [упоряд. В.М. Івашків]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 174–235.
5. Середюк Т.М. Ч. Діккенс. «Різдвяна пісня у прозі»: у пошуках методичних варіантів / Т.М. Середюк // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2005. – № 11. – С. 45–50.
6. Щолок Г. Що робить людину щасливою?: Урок за повістю Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» / Г. Щолок // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2011. – № 10. – С. 23–26.

Медвидь Н. А. Межлитературные связи: проблема власти денег в произведениях Н. Кропивницкого («Кулак, или Паук»), И. Карпенко-Карого («Сто тысяч»), Ч. Диккенса («Рождественская песня в прозе»)

Аннотация. В статье рассматривается проблема власти денег, выраженная в произведениях Н. Кропивницкого, И. Карпенко-Карого, Ч. Диккенса, осуществляется компаративный анализ драм «Кулак, или Паук», «Сто тысяч», «Рождественская песня в прозе».

Ключевые слова: деньги, скупость, обогащение, эгоизм, семья, духовность, перерождение.

Medvid N. Interliterary communication: the problem of money power in the works of M. Kropyvnytsky (“A Fist, or a Spider”), I. Karpenko-Karyi (“One Hundred Thousand”), C. Dickens (“A Christmas Carol in Prose”)

Summary. The article deals with the problem of money power, expressed in the works of M. Kropyvnytsky, I. Karpenko-Karyi, C. Dickens, a comparative analysis of the dramatic pieces “A Fist, or a Spider”, “One Hundred Thousand”, “A Christmas Carol in Prose” is materialized.

Key words: money, stinginess, enrichment, selfishness, family, spirituality, rebirth.